

ZAŠTO RAT, A NE MEĐUNARODNI KONGRES 1914. GODINE? (Neuspeh diplomatije i uloga Srbije u događajima koji su prethodili Velikom ratu)

Veljko Blagojević i Stanislav Stojanović*

Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Institut za strategijska istraživanja

U tekstu se razmatraju ključne pojave i procesi koji su prethodili Prvom svetskom ratu i odgovara na pitanje zbog čega se tadašnje političke elite nisu opredelile za održavanje međunarodne konferencije na kojoj bi se kompromisno usaglasili interesi velikih sila po diplomatskom modelu Svete alijanse. Analiza uzroka neuspeha diplomatije da spreči izbijanje Velikog rata temelji se na razmatranju karakteristike diplomatske prakse takozvanog Evropskog koncerta, uticaja germanskog faktora na antagonizaciju odnosa između evropskih sila, procesa emancipacije Srbije i njene diplomatije, kao i dominacije militarističke percepcije tokom leta 1914. godine.

Ključne reči: *diplomacija, međunarodni poredak, nacionalni interesi, ravnoteža snaga, Prvi svetski rat*

Uvod

Stogodišnjica početka Prvog svetskog rata ponovo je aktuelizovala pitanja uzroka i krivaca za njegovo izbijanje. Nezaobilazno pitanje je da li se rat mogao izbeći, odnosno da li je bilo uslova da se militaristička opcija izbegne i svet poštedi strahota i razaranja kakva dotadašnje istorijsko iskustvo nije poznavalo. Da li je diplomatija mogla da preokrene smer događaja koji su vodili ka ratu, odnosno zašto je diplomatija doživela neuspeh?

Odgovor na to pitanje, prevashodno, podrazumeva sagledavanje i analizu međunarodnih odnosa na kraju devetnaestog i početku dvadesetog veka, kao perioda u kojem je nagovešten protivurečan smer razvoja evropske politike i konfrontiranje njenih ključnih aktera. Posebno mesto u sagledavanju okolnosti koje su, umesto mirnog usklađivanja ravnoteže interesa evropskih sila, nametnule rat kao nezaobilaznu opciju, ima analiza javnog i tajnog delovanja diplomatije velikih evropskih sila, kao instrumenta koji je zadobio sve značajnije mesto u njihovom spoljnopolitičkom delovanju. Takođe, geografski i politički značaj prostora Balkana i procesi emancipacije Srbije i njenog diplomatskog nastupa predstavljaju nezaobilazne momente u analizi neuspeha diplomatskih napora da se spreči izbijanje Prvog svetskog rata.

* Vanr. prof. dr Stanislav Stojanović, stanislav.stojanovic@mod.gov.rs

U tom kontekstu naročito mesto zauzimaju dešavanja na Balkanu tokom 1914. godine, posebno dešavanja u periodu između atentata u Sarajevu i prvih mobilizacija i objave rata između konfrontiranih saveza. Tokom tog perioda elite velikih država i njihove diplomatije propustile su priliku da sačuvaju krhku ravnotežu moći u Evropi i trezveno potraže rešenje za izlaz iz lavirinta protivurečnih interesa i stremljenja. Nedostatak takvog pristupa i sagledavanje pretećih posledica koje takav rat sobom nosi učinili su evropski mir teško održivim.

Diplomatija u evropskoj politici

Diplomatija, shvaćena kao instrument nacionalne moći, javlja se još u Starom veku. Tokom prvog milenijuma pre nove ere, Kina, Indija i starogrčki polisi¹ razvili su kompleksne obrasce međusobne komunikacije i diplomatske prakse. Svi oni su prikazali obrazac približno ujednačene nezavisne spoljne politike i zajedničku lingvističku i kulturu infrastrukturu.² Međutim, moderna diplomatija je stvorena tek u doba renesanse na teritoriji današnje Italije. Diplomaciju³ je teško definisati, iako se može naći mnoštvo definicija koje se međusobno razlikuju. Ipak, za sve njih je zajedničko da su diplomaciju vezivali za pojmove spoljne politike, međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, i da je tretiraju kao jedan od instrumenata spoljne politike države, koja na raspolaganju ima i ekonomske i vojne i druge vidove njene realizacije⁴.

Većina teoretičara međunarodnih odnosa diplomaciju posmatra kao element nacionalne moći, koja obezbeđuje realizaciju spoljne politike bez upotrebe nasilja. Dakle, diplomatija koja završi ratom nije uspela u svom osnovnom zadatku, odnosno promociji nacionalnog interesa mirnim sredstvima.⁵ Međutim, postoje i teoretičari koji dovode u sumnju navedeni stav, opravdano navodeći činjenice da su diplomatije Luja XIV, Napoleona ili Bizmarka bile više usmerene na pripreme za rat nego na njegovu izbegavanje. One su svojevremeno bile usmerene na izolaciju neprijatelja od potencijalnih saveznika, dakle bile su u funkciji pripreme za realizaciju ratnih ciljeva, odnosno diplomatija je imala zadatak da održi mir sa neprijateljevim potencijalnim saveznicima.⁶

Za korene moderne diplomatije najčešće se smatra diplomatska praksa uspostavljena Vestfalskim ugovorom 1648. godine, koji je obezbedio relativno postojane uslove za razvoj diplomatskih odnosa i okončao tridesetogodišnji rat koji je izazvao velike ljudske žrtve i stradanja.⁷ Posle-

¹ Da se radilo o razvijenom i funkcionalnom diplomatskom sistemu u Staroj Grčkoj nedvosmisleno ukazuje i činjenica da su grčki gradovi-države uspeali da sklope vojni savez koji je pobedio moćno Persijsko carstvo u vreme njihove najveće moći. Interesantna je i činjenica da je kultura veoma bitna u delovanju diplomatije i spoljne politike uopšte, na šta veoma značajno ukazuju i čuveni Peloponeski ratovi. Tako je udovica persijskog cara Darija pitala dvorskog savetnika ko vlada Atinom i komanduje njihovim armijama, kada je tako rascepkana država uspeala da pobedi moćnog Darija sa ogromnom vojskom. Odgovor je bio zapanjujući – u tim grčkim gradovima slobodni ljudi, a ne robovi, vode ratove i da su oni sopstvenom voljom pobedili u ratu protiv vojnika koji su gonjeni u borbu bičem. Preuzeto iz: Green Peter: *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Los Angeles-London, 1996, p. 3-10.

² Jönsson Christer and Hill Martin: *Essence of Diplomacy*; Palgrave Macmillan, United Kingdom, 2005, p. 11.

³ Savremenu diplomaciju karakterišu sledeće funkcije: predstavljanje, izveštavanje, pregovaranje i zaštita interesa.

⁴ Ibler Vladimir: *Diplomatska historija 1814-1871*, Školska knjiga, Zagreb, 1960, str. 1-7.

⁵ Morgenthau J. Hans: *The Future of Diplomacy*, preuzeto iz: Art J. Robert and Jervis Robert: *International Politics, Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Tenth Edition, Longman, Boston, 2011, p. 135.

⁶ Fridrih Karl Joakim: *Konstitucionalna demokratija-teorija i praksa u Evropi i Americi*, CID, Podgorica, 2005, str. 78-79.

⁷ Black Jeremy, *A History of Diplomacy*, Reaktion Books Ltd, London, 2010, p. 85.

dice Vestfalskog mira su jačanje uloge Francuske⁸, čiju je spoljnu politiku maestralno vodio kardinal Rišelje, umanjeње značaja Habzburške monarhije i odlaganje ujedinjenja Nemačke.⁹

Padom Bastilje 1789. godine počinje Francuska revolucija, koja je označila i početak kraja feudalnog uređenja većine evropskih država.¹⁰ Napoleonovi ratovi su proneli nove ideje širom Evrope, izazivajući jačanje procesa demokratizacije i nacionalnog osvešćenja mnogih naroda. Krah Napoleonove armije u Rusiji rezultirao je potpisivanjem Pariskog mirovnog ugovora i održavanjem Bečkog kongresa 1815. godine.

Još u vreme Napoleonovih ratova pojavila su se razmišljanja o međunarodnom poretku zasnovanom na principu ravnoteže snaga. Međutim, snaga sama po sebi ne predstavlja garanciju za dugotrajan mir, već se morao postići i sporazum o zajedničkim vrednostima, koje bi suzbijale želju za rušenjem uspostavljenog poretka i dale mu legitimnost.¹¹ To je i postignuto Bečkim kongresom koji je obezbedio stabilan međunarodni poredak u Evropi do izbijanja Velikog rata, sa izuzetkom Krimskog rata. Bečki kongres je stvorio takozvani Evropski koncert, kojim su velike sile tog vremena, Britanija, Austrija, Pruska i Rusija, stvorile monarhistički sporazum o zajedničkim vrednostima, zasnovan na suprotstavljanju revolucionarnim pokretima i ravnoteži snaga. Arhitekte Bečkog kongresa vodile su računa i o interesima poražene Francuske, koji su se, pre svega, ogledali u činjenici da nije dozvoljeno ujedinjenje Nemačke, što je bila noćna mora Rišeljea, ali je dozvoljena konsolidacija germanskog faktora u Centralnoj Evropi, koji je imao Austriju i Prusku kao predstavnike Nemačkog saveza.¹²

Na Bečkom kongresu usvojen je i Pravilnik o rangu diplomatskih predstavnika, koji ima veliki značaj u diplomatskoj praksi moderne Evrope, a time i sveta, imajući u vidu da je tada svet bio „evrocentričan“, kako navodi Džeremi Blek. Iako su ga prvobitno potpisali učesnici Kongresa, ubrzo su i ostale države pristupile sporazumu. Doprinos Bečkog pravilnika je u činjenici da se po prvi put na celovit način uredilo pravo diplomatskog predstavljanja. U prošlosti je navedeno pitanje bilo korišćeno za odmeravanje snaga na me-

⁸ Dominacija Francuske odrazila se i na jezik diplomatske komunikacije. Tako se na Bečkom i Pariskom kongresu govorio isključivo francuski, a Ruska vlada služila se francuskim jezikom i u prepisci sa vlastitim predstavnicima u inostranstvu (Kisovec Mirko, *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939, str. 9).

⁹ Iako nisu imale značajnu ulogu u definisanju Vestfalskog mira, posledica tridesetogodišnjeg rata je pojava Rusije kao narastajuće evropske sile koja dolazi sa istoka i Pruske, koja je širila uticaj u centralnoj Evropi oslabljenoj ratnim razaranja. Nemačka je morala da čeka gotovo dva veka da bi je ujedinio Bizmark.

¹⁰ Francuska revolucija imala je značajan uticaj i na planu spoljne politike i diplomatije. Montesquije, Ruso i Volter u Francuskoj, Bentam u Engleskoj i Kant u Nemačkoj kritikuju feudalno-apsolutističke režime ne samo na unutrašnjem, već i na spoljnopoličkom planu. Smatrali su da apsolutističke monarhije praktikuju diplomatiju čiji je cilj realizacija dinastičkih, a ne nacionalnih ciljeva. Zbog toga su i korišćene metode tajne diplomatije, protiv koje su se svi navedeni mislioci izjasnili, uz obrazloženje da nacionalne interese ne može da realizuje dvorska klika. Pad francuske monarhije doneo je velike promene u praktikovanju spoljne politike i diplomatije. Francuska skupština je usvojila princip da odluku o objavljivanju rata donosi narod, preko svojih predstavnika u toj instituciji. Usledila je kontrarevolucija evropskih sila, predvođena Britanijom, koja je kao povratni efekat u Francuskoj promenila sadržaj pojma patriotizam. Naime, od republikanskog i humanog sadržaja on je postao nacionalizam, a pojavom Napoleona i militarizam. Veliki ratni vjhor zahvatio je Evropu, a savezi su pravljeni u skladu sa procenama vladara (Stojković Mimir: *Istorija diplomatije - izbor tekstova*, Centar za međunarodne studije, FPN, Beograd, 1983, str. 123-180).

¹¹ „Ukoliko ne postoji legitimnost moć navodi na iskušenje da se odmere snage, dok insistiranje na legitimitetu, ukoliko ga ne podupire moć, postaje obična fraza“, navodi veliki teoretičar i diplomatski praktičar Kisindžer, inače pristalica teorije ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima (Kisindžer Henri *Diplomatija*, Verzalpres, Beograd, 1999, str. 57).

¹² Samo mesto održavanja međunarodne konferencije ukazivalo je na potrebu da se reafirmišu ugled Austrijske monarhije, koja bi sa ruskom vojnom snagom činila odvraćajući faktor za agresivnu politiku Francuske. (Kisindžer, str. 61)

međunarodnom planu, jer nije postojalo jedinstveno rešenje.¹³ Bečkim pravilnikom precizirano je da predstavnik svake države ima isti tretman, bez obzira na veze srodstva ili politička savezništva između država koje ih primaju i upućuju.¹⁴ Bečki kongres je rezultirao kodifikacijom diplomatskog prava, kojim je uređeno običajno pravo.¹⁵

Aktivno i pasivno pravo međunarodnog predstavljanja je privilegija samo nezavisnih država, tako da pravo poslanstva nije imala većina sadašnjih država koje su bile u zavisnom položaju od kolonijalnih evropskih sila. Takva situacija posebno je karakteristična za Aziju i Afriku, gde je postojalo mnogo polusuverenih država u raznim stepenima zavisnosti od evropskih sila, kao što su urođeničke države Britanske Indije (Native States of British India)¹⁶ ili francuski Tunis i Maroko.

Kao primer složenosti primene prava poslanstva često se navodi Nemačka. Od 1815. do 1866. godine postojao je Nemački savez sastavljen od 39 država, kojim je predsedavao austrijski car. Istovremeno, pravo poslanstva imala je i svaka država članica. Sem toga, i sam Savez, kao celina, imao je to pravo. On ga je, istina, upotrebio svega dva puta i poslao svog poslanika u London 1848. i 1864. godine. Skupština Saveza u Frankfurtu bila je sastavljena od predstavnika pojedinih država i tako više ličila na međunarodni kongres nego na parlament.¹⁷

Na diplomatsku praksu poseban uticaj izvršila je pojava telegrafa¹⁸, koji je promenio način vršenja službe diplomata, tehnološki i ekonomski usložio organizaciju i način rada diplomatskih misija i ministarstava spoljnih poslova i umanjio samostalnost u odlučivanju diplomatskih predstavnika. Masovno korišćenje telegrafa ubrzalo je tokove događaja na međunarodnoj sceni i skratilo vreme za reakciju na događaje u inostranstvu.¹⁹

¹³ Naime, često je određivano da papski nuncije bude prvi po preseansu, ali su se tome protivili predstavnici protestantskih država i Porta, *rang država i poglavara koji upućuje predstavnika je takođe bio korišćen ali i tu je bilo problema i nesuglasica oko preseansa*. I na samom Kongresu je bilo pokušaja da se ozakoni praksa različitih nivoa diplomatskih predstavnika u zavisnosti od moći države koja ih upućuje, ali pošto se nije mogla postići saglasnost i od toga se odustalo.

¹⁴ Black Jeremy: *A History of Diplomacy*; Reaction Books, London, United Kingdom, 2010, p. 153-158

¹⁵ Za više videti: Geršić Gligorije: *Diplomatsko i konzularno pravo*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 48-317 i Krivokapić Boris: Običajna pravna pravila u međunarodnom pravu, *Megatrend revija*, Vol. 9, No 3, 2012.

¹⁶ Radilo se o preko 700 teritorijalnih jedinica sa manjim ili većim stepenom autonomije na unutrašnjepolitičkom planu, ali ih je sve međunarodnopravno zastupala Britanija.

¹⁷ Nemačko carstvo sa svojim Ustavom iz 1871. godine predstavlja prelazan oblik između državnog saveza i savezne države. Car je imao pravo na međunarodno predstavljanje, da objavljuje rat i zaključuje mir, da sklapa međunarodne ugovore i upućuje i prima diplomatske predstavnike. Međutim, Ustav nije oduzeo pravo nemačkim državama da šalju i primaju poslanike. To pravo nije važilo samo za države van Rajha, već i unutar njega, pa su pojedine države i dalje održavale međusobne diplomatske odnose. Ti su poslanici imali status u diplomatskom koru. Jedino kod Rajha, nemačke države nisu naimenovale svoje poslanike, pošto je Ustavom iz 1871. godine, ustanovljeno Carsko veće gde su zastupljene članice i njihovi interesi kod Rajha. Ipak, članovi tog veća uživali su diplomatske privilegije. Tako su uoči Prvog svetskog rata svoje predstavnike u inostranstvu imale: Bavarska u Petrogradu, Rimu, Parizu, Vatikanu, Beču i Bemu; Pruska u Vatikanu i Saksonska u Beču. Pasivno pravo poslanstva primenjivano je u još većoj meri, pa je 1914. godine bilo ukupno 104 strana predstavnika kod država Nemačke carevine. Oni su u praksi bili diplomatski predstavnici pri Carstvu, a istovremeno akreditovani i za pojedine države. Tek je Vaimarskim ustavom iz 1919. godine ukinuto pravo poslanstva sastavnim delovima Rajha (Kisovec, isto, str. 24-25).

¹⁸ Autori koji se bave navedenom problematikom prave neformalnu klasifikaciju na sledeće periode: 1) do 1851. godine, koji karakterišu veća ovlašćenja i dugoročni zadaci diplomatskih predstavnika, 2) od 1851. do 1918. godine i period od 1918. godine (Nickles David Paul, *Under the Wire - How The Telegraph Changed Diplomacy*, Harvard University Press, 2003, p. 4).

¹⁹ Detaljnije videti: Nickles David Paul, *Under the Wire - How The Telegraph Changed Diplomacy*, Harvard University Press, 2003.

Najavu institucionalne afirmacije diplomatskog delovanja u spoljnoj politici modernih evropskih država nesumnjivo predstavlja Bečki kongres. U tom smislu, značajno je sagledati Bečki kongres i kao uspeh austrijskog kneza Meterniha i njegovih istomišljenika da obnove stari poredak u Evropi nakon potresa koji su nastali sa Napoleonovim ratovima i opadanjem spoljnopolitičkog značaja Francuske. Verovalo se da se porazom velikosvetskih ambicija Napoleoneve Francuske Evropa ponovo vraća stabilnosti i poretku. Međutim, „ispod površine koja je samo izgledala stabilno, skrivale su se vulkanske snage nacionalizma i demokratije koje će doživeti svoju erupciju u Revoluciji iz 1848. godine”.²⁰ Serija revolucionarnih događaja dodatno je uzdrmala apsolutizam u većini evropskih država, izuzev Rusije.

Krimski rat, vođen od 1853. do 1856. godine, predstavlja jednu od prekretnica u međunarodnim odnosima toga vremena. Učesnici rata protiv Rusije bili su pripadnici alijanse koju su činili Britanija, Francuska, Otomansko carstvo i Pijemont, koji su stavili na probu principe Svete alijanse. Izostanak austrijske i pruske podrške Rusiji rezultirao je njenim porazom. Učešće Pijemonta na strani alijanse u Krimskom ratu omogućio joj je bolje pozicioniranje na međunarodnom planu. Vladajuća pijemontska dinastija Savojski je, zajedno sa italijanskim nacionalistima, u periodu od 1859. do 1870. ujedinila Italiju, a njen potomak Viktor Emanuel II postaje prvi italijanski kralj.²¹

Tektonsku promenu evropske ravnoteže snaga predstavlja i ujedinjenje Nemačke 1871. godine.²² Činjenica je da Nemačka država zauzima centralni deo Evrope, što je imalo značajne geopolitičke posledice, pored njene veličine, brojnosti stanovništva i vojne moći. Ujedinjena Nemačka, međutim, nije proizvela nestabilnost, zbog znalačkog diplomatskog angažovanja njenog prvog kancelara Ota fon Bizmarka. Od 1870. do 1890. godine Bizmark je diplomatskom aktivnošću uspeo da ublaži osećanje pretnje kod svojih suseda, otklonivši samim tim efekat ove velike strukturalne promene međunarodnog sistema. Svoj spoljnopolitički nastup postavljao je elastično, menjajući saveznike, uz izraženi osećaj za kombinatoriku interesa drugih subjekata međunarodnih odnosa.

Nastojanja Otomanskog carstva da opstane na Balkanu kulminirala su 1875. godine pokušajima da uguši nezadovoljstvo stanovništva u Bosni i Hercegovini i Bugarskoj. Otomanska imperija, koja je zbog slabosti nazvana „bolesnik sa Bosfora”²³, održavala je teritorijalnu celovitost zahvaljujući interesu Britanije da ne dozvoli širenje Rusije na račun Porte. Velika istočna kriza 1876–1878. godine i ratovi balkanskih naroda protiv Osmanškog carstva završeni su 1878. godine Sanstefanskim mirovnim ugovorom, čije su odredbe korigovane na Berlinskom kongresu. Tada je priznata nezavisnost Srbije, Crne Gore i Rumunije. Austrougarska je, članom 25, dobila mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu, a umesto Velike Bugarske stvorene su vazalna kneževina Bugarska i autonomna turska provincija Istočna Rumelija, čime se nastavlja politika Svete Alijanse za kontrolisa-

²⁰ Naj Džozef S., *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 66.

²¹ Лох Торстен, *Немачка, европске велике силе и Балканска конференција 1878*, ВИГ, 1/2014, стр. 127-130.

²² U prilog značaja ujedinjenja Nemačke za Evropu tog vremena, govori i podatak da su teoretičari taj datum uzeli za periodizaciju istorijskih razdoblja u Evropi. Tako je Rouzkrens (Rosecreance) izvršio sledeću periodizaciju: „... Revolucionarno carstvo (1789–1814), Evropski koncert (1814–1822), Skraćeni koncert (1822–1848), Razrušeni koncert (1848–1871), Bizmarkov koncert (1871–1890) i imperijalistički nacionalizam (1890–1918) ...”. (Симић Р. Драган, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 166).

²³ Za šire o „Istočnom pitanju” videti: Graham Fry Michael, Goldstein Erik and Langhome Richard (ed.): *Guide to International Relations and Diplomacy*, Continuum, London & New York, 2002, p. 130-147.

nu razgradnju oslabljene Otomanske imperije i suzbijanje nacionalnih pokreta evropskih naroda za sticanje nezavisnosti. Tako je na Berlinskom kongresu 1878. godine postignut kompromis, koji je zadovoljio većinu interesa članica „Svete Alijanse“²⁴, izuzev Rusije koja nije uspjela da stavi pod kontrolu Bosfor i Dardanele.

Emancipacija Srbije i uspostavljanje diplomatske službe

Već u Praviteljstvujuščem Sovjetu, prvoj vladi obnovljene Srbije za vreme Karađorđa, postojao je popečitelj, odnosno ministar inostranih dela. Karađorđev naslednik, knez Miloš Obrenović, bio je veliki diplomata na sebi svojstven način. On istina nije birao sredstva za postizavanje svojih ciljeva. Ali, mora se priznati da tamo gde Karađorđe nije uspeo mačem, Miloš je uspeo diplomatijom. Veštim manevarisanjem između Rusije i Turske, koristeći svaki povoljan trenutak, vodeći pregovore sa Portom obezbedio je Srbiji položaj koji joj je omogućio da se dalje razvija ka potpunoj nezavisnosti. Na osnovu Bukureštanskog mira od 1812, Akermanske konvencije iz 1826, Jedrenskog mira od 1829. godine, u kojoj se Rusija pojavljivala kao zaštitnica Srba,²⁵ hatišerifom iz 1830. godine Porta je Srbima dala autonomiju²⁶. Knez Miloš je 1833. godine, koristeći tursku slabost i zaokupljenost unutrašnjim problemima, silom zauzeo šest nahija za koje je Porta u Akermanskoj konvenciji obećala da će ih vratiti Srbima. Porti nije preostalo ništa drugo, nego da potvrdi izvršen čin. Prvi ustav Srbije – Sretenjski ustav iz 1835. godine pominjao je, u članu 6, Popečiteljstvo inostranih dela, ali nije stupio na snagu zbog protivljenja Turske, Rusije i Austrije.²⁷ Značajno je da srpski diplomatski agenti prema Bečkom pravilniku tada nisu imali isti rang kao diplomatski predstavnici suverenih država, već su zauzimali najniži rang koji je bio rezervisan za vazalne zemlje. Svoje prvo trgovinsko predstavništvo koje je vršilo funkciju i diplomatske misije kneževina Srbija otvara u Bukureštu 1836. godine. Ono je zadržalo kontinuitet sve do priznanja nezavisnosti Srbije.²⁸ Sretenjski ustav nije

²⁴ Bizmark i na Berlinskom kongresu demonstrira diplomatsku virtuoznost, proglašavajući „da u vezi Istočnog pitanja on nije ništa drugo do «poštenog posrednika», iako je ohrabrivao Rusiju da zarati sa Turskom. Kongresu su prisustvovali i predstavnici balkanskih naroda, ali nisu učestvovali u njenom radu, te su faktički bili samo savetnici velikih sila, koje su jedine imale pravo zastupanja svojih interesa, a to su bile: Nemačka, Rusija, Britanija, Austro-Ugarske, Francuska i Italija. U tajnom aneksu potpisano je i pravo Austro-Ugarske da okupira Bosnu i Hercegovinu, što je trebalo da suzbije jačanje uticaja Rusije na Balkanu. (Potemkin V. P.: *Istorija diplomatije - knjiga druga*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1949, str. 44-52).

²⁵ Član 8. Bukureštanskog mira koji govori o Srbiji, davao joj je na to pravo.

²⁶ U tački 18. hatišerifa piše: „U Carigradu će postojati srpski agenti, kojima će biti stavljeno u zadatak da pregovaraju sa mojom Visokom Portom po poslovima koji se tiču njihove zemlje.“ Time je prvi put zvanično priznato Srbiji pravo da drži svog stalnog agenta kod Porte. Miloš je podmićivanjem u Carigradu postigao da sultan iste godine potvrdi Milošev izbor za naslednog kneza. (Лопичић Ђорђе: *Конзуларни односи Србије 1804–1918. године*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 100-103).

²⁷ Ruski diplomatski poslanik u Porti, Butenjev, koji se bunio i protiv Sretenjskog ustava, jer mu se činio previše slobodouman, napao je zbog Popečiteljstva inostranih dela srpskog poslanika u Carigradu Mihajla Germana rečima: „Zašto knezu Popečiteljstvo inostranih dela? S kim on vodi pregovore? Njegovi odnosi prema Porti unutrašnje su prirode, jer Srbija od nje zavisi, Rusija je pak srpska zaštitnica.“ German se u odgovoru pozvao na Vlašku, koja je bila u istom položaju prema Porti kao i Srbija, a imala sekretarijat za inostrane poslove. Butenjev je izjavio da takva kancelarija u Vlaškoj ima svoje poreklo u staroj praksi i da je taj pravilnik Rusija podnela Porti na odobrenje, dok su Srbi tajno, bez znanja i Rusije i Porte izradila Ustav.

²⁸ Лопичић Ђорђе: *Конзуларни односи Србије 1804–1918. године*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 92-100.

zaživeo, pa je Sultan svojim hatišerifom „podario” Srbiji drugi ustav 1838. godine, poznatiji kao Turski ustav, koji je objavljen u Srbiji 1839. godine.²⁹ Pošto je Turski ustav davao velika ovlašćenja Sovjetu (izvršnoj vlasti) apsolutistički nastrojen Miloš to nije mogao da podnese i abdicirao je u korist svog bolesnog sina Milana, koji nakon mesec dana umire 1839. godine. Njega nasleđuje mlađi brat – maloletni Mihajlo 1840. godine.³⁰

Pristalice Karađorđevića, ustavobranitelji, dižu bunu protiv Kneza Mihajla i on je priuđen da napusti Srbiju. Na presto stupa Aleksandar Karađorđević, koji vlada od 1842. do 1858. godine. Pošto Rusija nije htela da prizna njegov izbor, izvršen je ponovni izbor srpskog kneza u prisustvu beogradskog vezira, ruskog konzula i specijalnog izaslanika Rusije, barona Lievena, 15. jula 1843. godine. Činjenica je da je uticaj stranih diplomatskih predstavnika u Srbiji toga doba bio veliki.³¹

Vlast Aleksandra Karađorđevića obeležile su reforme u Srbiji. Organizuje se sudstvo, uprava i činovnička struktura. Tako se u Srbiji osniva pošta i telegraf 1843. godine. Tokom revolucionarne 1848. godine Srbija potajno pomaže ustanak Srba u Južnoj Ugarskoj. Iako kontroverzni po pitanju autorstva, u to vreme se objavljuje program spoljne politike kneževine Srbije, i danas aktuelno Načertanije, koje je potpisao tadašnji ministar spoljnih poslova Ilija Garašanin.³² Na intervenciju Britanije, Porta 1853. godine potvrđuje sve povlastice hrišćanima u imperiji. U Beograd dolazi specijalni izaslanik sultana, Etem paša, sa fermanom kojim se potvrđuju sve povlastice date Srbiji, Vlaškoj i Moldaviji i smatraju se za trajne. To je jedan od razloga zbog kojih je Srbija u Krimskom ratu ostala neutralna. Rat je završen 1856. Pariskim mirom, koji sadrži važne odredbe koje se odnose na međunarodnopravni položaj Srbije.³³ Iste godine u Beogradu se otvara pruski konzulat, čije je interese u Srbiji do tada zastupao austrijski konzul.³⁴ U narednim godinama uvećava se značaj Srbije na međunarodnom planu i, sledstveno tome, raste broj konzularnih predstavnika.³⁵

²⁹ Član 5. tog ustava predviđa mogućnost da knez Miloš formira Popečiteljstvo inostranih dela.

³⁰ Јовановић Слободан: *Политичке и правне расправе*, Геца Кон, Београд, 1908, стр. 12-44.

³¹ Кисовец Мирко: *Дипломатски представници*, Београд, 1939, стр. 65.

³² Garašanin je deset godina bio uspešan ministar unutrašnjih poslova. Ubrzo nakon stupanja na dužnost ministra inostranih poslova došao je u sukob sa Rusijom, čiji konzuli nisu bili taktični u nastupu. Njihova namera bila je da utiču ne samo na spoljnu, već i na unutrašnju politiku Srbije. Nije bio naklonjen ni Austriji. Za vreme Krimskog rata Garašanin se pribojavao da Austrija ne zauzme u Srbiji dominantan položaj kao što je imala Rusija. Njegova politika može se opisati maksimumom: ni sa Rusijom ni sa Austrijom, već sa zapadnim silama, na prvom mestu sa Francuskom. Smatrao je da se te sile ne bi mnogo mešale u unutrašnju politiku Srbije, bar ne kao Austrija i Rusija, jer su daleko i nemaju neposrednih interesa na Balkanu. Pre nego što je i pokušao da realizuje svoje namere, Garašanina smenjuje Rusija. Protiv Rusije se izjasnio suviše rano i suviše decido. Sem toga, nedostajali su mu diplomatski maniri, a u komunikaciji sa stranim predstavnicima pokazivao je više policijsko nego diplomatsko ophođenje, što Rusija nije htela da toleriše (Kisovec, str. 66).

³³ Po članu 27, Srbija i dalje zavisi od Porte, ali njenu zaštitu preuzimaju na sebe sve sile potpisnice. Do tada je Rusija nastupala kao jedina zaštitnica Srbije prema Turskoj, pozivajući se na ugovore sa Portom. Pariskim mirom prestaje isključivo tutorstvo Rusije nad Srbijom, čija autonomija dobija međunarodnu garanciju. Važna je i odredba mirovnog sporazuma prema kojoj strane trupe, uključujući i turske, ne mogu ulaziti u Srbiju ni prelaziti preko njene teritorije, bez odobrenja (Kisovec, str. 64-65).

³⁴ Isto, str. 65.

³⁵ Austrijski konzulat u Srbiji otvoren je 1836. godine. Inače, Austrija je pokazivala zainteresovanost za događaje tokom Prvog i Drugog srpskog ustanka, ali nijedna država nije priznavala srpsku samostalnost. Sledilo je otvaranje britanskog konzulata 1837, ruskog godinu kasnije, a 1839. i francuskog. Sardinija je u Srbiji otvorila konzulat 1849, Rumunija 1867, Grčka i Italija 1869, Turska i Belgija 1880, SAD 1891, Holandija 1894, Norveška 1908, Španija 1909, Portugal i Švajcarska 1911. i Švedska 1913. godine (Лопичић Ђорђе: *Конзуларни односи Србије 1804-1918*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 104-107).

Sukobi između kneza i Saveta kulminiraju 1858. godine, kada je na Narodnoj skupštini Aleksandar Karađorđević smenjen i na njegovo mesto ponovo izabran Miloš Obrenović. Nakon njegove smrti 1860. godine, na kneževski tron opet dolazi Mihajlo, koji nastoji da preuredi Srbiju po ugledu na napredne evropske države. Njegova vlast je neka vrsta prosvetljenog apsolutizma. Srbija usvaja Zakon o nasledstvu prestola 1861. godine, u kojem se ne obazire na vazalni odnos prema Porti. Incident na Čukur-česmi 1862. bio je povod za novu krizu sa Otomanskim carstvom. Turski garnizon bombarduje Beograd, što je bio povod za intervenciju velikih sila. Najzad, spor je rešen predajom gradova i turskih garnizona Srbima 1867. godine. Turski ustav zamenjen je novim ustavom 1869. godine, u kojem se ne pominje Turska, već se zakonodavna vlast u Srbiji predaje Skupštini.³⁶ Smatra se da su knez Mihajlo i ugarski premijer Andrašić na Ivanci 1867. godine postigli sporazum prema kojem bi Srbija bila uzdržana prema Rusiji i balkanskom savezu, a za uzvrat je Srbiji obećana Bosna.³⁷

U proleće 1875. godine izbija ustanak u Hercegovini, a juna 1876. Srbija u savezu sa Crnom Gorom objavljuje rat Turskoj. Za objavu rata naročito se zalagao tadašnji ministar spoljnih poslova Jovan Ristić. Rat je završen porazom Srba, a katastrofu Srbije i Crne Gore sprečila je Rusija svojom intervencijom u formi ultimatumu Turskoj. Februara 1877. godine sklopljen je mir na osnovu stanja pre izbijanja rata. Iste godine Rusija objavljuje rat Turskoj. Posle pobede Rusa kod Plevne, pridružuje joj se i Srbija. Rat je završen pobedom Rusa i Srba. Rusija sa Turskom sklapa mir u San Stefanu, februara 1878, na osnovu kojeg je stvorena Velika Bugarska, u koju je trebalo da uđu i pokrajine na koje je pretendovala Srbija. Velikim silama nije bilo po volji stvaranje velike slovenske države na Balkanu, koja je bila pod ruskim uticajem. Stoga je u Berlinu sazvan kongres sila koji je trebalo da reši istočnu krizu. Predstavnik Srbije na kongresu bio je ministar Jovan Ristić. Austrija je bila voljna da u Berlinu pomogne, ali je tražila da se Srbija obaveže da će izgraditi železničku prugu za Carigrad, dati Austriji olakšice pri regulisanju Đerdapa i povoljne uslove za trgovinske ugovore. Ministar Ristić je prihvatio sve uslove Beča i Srbiji je priznata nezavisnost u Završnom dokumentu, uz znatna teritorijalna proširenja.

Proklamacijom od 10. 9. 1878, Knez Milan objavljuje nezavisnost Srbije, koja se našla pred izazovom organizacije diplomatske službe³⁸. Kneževim ukazom podeljeni su srpski diplomatski predstavnici u inostranstvu na tri klase: izvanredne poslanike i punomoćne ministre, ministre-rezidente i otpravnike poslova. Kraljevina Srbija otvara svoja prva poslanstva u: Beču, Bukureštu i Carigradu, a predviđeno je i otvaranje diplomatskih predstavništava u Atini, Berlinu, Londonu, Parizu, Petrogradu, Cetinju, Rimu i Sofiji. Gotovo istovremeno, Kraljevina Srbija upućuje i prve vojne izaslanike u Beč 1878. i Carigrad

³⁶ Član 1. navedenog ustava definiše Srbiju kao naslednu kneževinu i ustavnu monarhiju. Knez zapuzta zemlju i zaključuje ugovore sa stranim državama. Turska nije zvanično uložila protest na donošenje Ustava, što ukazuje na njen međunarodni položaj u to vreme (Kisovec, str. 67).

³⁷ Vladimir Stojančević, Jovan Miličević, Čedomir Popov, Radoman Jovanović i Milorad Ekmečić: *Istorija srpskog naroda od Prvog ustanka do Berlinskog kongresa*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994, str. 294-301.

³⁸ Tadašnji ministar spoljnih poslova Hristić ističe da je „diplomatska struka od svih struka u nas najvećma zanemarena“. Međutim, prisutna je tendencija sistematske izgradnje diplomatskog kadra koji bi, prema Hristiću, trebalo da se namenski školuje u bečkoj Orijentalnoj akademiji ili u pariskoj Slobodnoj školi političkih nauka. Značajno je napomenuti da se i tada predviđala mogućnost akreditacije diplomatskih predstavnika Srbije na ne-rezidencijalnoj osnovi (Kisovec, str. 67-72).

1881. godine.³⁹ Poslanstva u Rimu i Sofiji otvorena su 1879. godine,⁴⁰ a konzulati u Budimpešti 1882, Trstu 1884, Skoplju i Solunu 1887. i u Bitolju i Prištini⁴¹ 1889. godine.⁴²

Tako je Kraljevina Srbija, uz poteškoće, ipak relativno brzo uspostavila mrežu diplomatsko-konzularnih predstavništava i formirala Ministarstvo. Majski prevrat od 1903. godine bio je prvi korak ka raskidu politike saradnje sa Bečom.⁴³ Na vlast u Srbiji dolazi dinastija Karađorđevića, koja nastoji da svoju spoljnu politiku uskladi sa Rusijom i Francuskom, a od 1907. godine i sa Britanijom.⁴⁴ Može se konstatovati da je srpska diplomatija delovala u skladu sa njenim međunarodnopravnim položajem, ali sa jasno definisanim težištem koji je u svom jezgru imao sticanje nezavisnosti.

Germanski izazov stabilnosti Evrope

Dolazak Viljema II na nemački presto⁴⁵ rezultirao je sukobom sa Bizmarkom, koji je 1890. godine napustio funkciju kancelara, a na njegovo mesto je došao general Kaprivi.⁴⁶ Budući da se radilo o predstavniku Generalštaba, Kaprivi je, kao i ostali generali,

³⁹ Prvi srpski vojni izaslanik u Beču bio je major Konstantin Milovanović, a u Carigradu đeneralštabni major Jefrem Velimirović, bivši ađutant kneza Milana Obrenovića. (Денда Далибор: *Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославији 1918–1941*, Војноисторијски гласник, 2/2010, Београд, стр. 21-23).

⁴⁰ Лопичић Ђорђе: *Конзуларни односи Србије 1804.-1918. године*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 190-196.

⁴¹ За шири аспект српске дипломатије према Косовском вилајети видети: Батаковић Т. Душан: *Стара Србија у српској дипломатији 1878–1912* (Два века модерне српске дипломатије, Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 173-194).

⁴² Лопичић, исто, стр. 185-188.

⁴³ Posledica majskog prevrata je i stvaranje osećaja zaziranja od Srbije u dinastičkim krugovima širom Evrope, ali se posebno negativno odražava na odnose sa Bečom, koji 1906. godine oglašava Carinski rat sa Srbijom i nameće joj ekonomsku blokadu. Srbija je uspela da preorijentiše svoju trgovinu i razvije industriju i tako se oslobodi ekonomske zavisnosti od Beča, ali se time nije otklonio problem.

⁴⁴ Попов Чедомир, *Грађанска Европа (1770-1914), Друштвена и политичка историја Европе (1871-1914)*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр. 201.

⁴⁵ Smrt Viljema I 1888. godine i njegovog sina Fridriha III, samo tri meseca kasnije, dovodi na nemački presto Viljema II, koji je bio zaljubljen u samoga sebe, sujetan i osvetoljubiv. O karakteru mladog Kajzera dovoljno govore i njegova razmišljanja: „Edvard VII (Kajzerov ujak i kralj Engleske od 1901. do 1910) i u grubu je jači od mene, koji sam živ. I misliti da je bilo ljudi koji su verovali da Engleska može biti pridobijena ili umirena ovim ili onim sitnim merama!!! ... Sada ova celokupna prevara bespoštedno mora biti razotkrivena i maska hrišćanskog pacifizma mora grubo i javno biti strgnuta sa lica...! I naši konzuli u Turskoj i Indiji, i tako dalje, moraju zapaliti čitav muhamedanski svet da se pobuni protiv ove lažne, neprincipijelne nacije dućandžija pune mržnje, jer ako mi budemo iskrvarili do smrti, Engleska će barem izgubiti Indiju.” (Naj, isto, str. 109).

⁴⁶ Za savetnika u Ministarstvu spoljnih poslova određen je baron Holštajn, koji je karijeru diplomate počeo kao Bizmarkov špijun u ambasadi u Parizu, a kasnije se uključio u spletke oko njegovog svrgavanja. Radi se o diplomati skromnih mogućnosti, koji je podržavao planove Kajzera i kancelara zarad ličnih interesa. Holštajn je suštinski vodio nemačku spoljnu politiku, jer se kancelar Kaprivi malo razumeo u diplomatiju i nije pokazivao interesovanje za lično angažovanje. Nedvosmisleno se potvrdilo da je Bizmark bio poražen od moćnih pruskih militanata, instrumenta moći junkerske klase. Izvor moći pruskog vojnog establišmenta ležao je u činjenici da su oficiri bili iz redova plemstva i da su zakletvu davali lično Kajzeru, koji ih je i postavljao na dužnosti koje su obavljali. Istovremeno, vojska je bila finansirana iz budžeta koji je Parlament odobravao svakih sedam godina, te nisu bili u prilici da zavise od kancelarovih stavova i Parlamenta. Tako je u centralnoj Evropi nastala vojna monarhija, koja je na raspolaganju imala ogromne vojne resurse, po brojnosti vojno sposobnog stanovništva, ali i privrednoj moći koja je veoma brzo postala konkurent Britaniji (Kersten Kurt: *Bizmark i njegovo doba*, Nolit, Beograd, 1991, str. 282-284).

smatrao da je rat sa Rusijom neizbežan i da je neracionalno sa njom produžavati ugovor o savezništvu. Bizmarkovi naslednici nisu imali ni približno istu percepciju krhkosti međunarodnog poretka, ni volju da diplomatskim sredstvima valorizuju svoju moć.⁴⁷

Tako od 1890. godine ravnoteža snaga na evropskom prostoru još uvek postoji, ali se njena fleksibilnost postepeno gubila. Bizmarkovi naslednici nisu obnovili njegov ugovor sa Rusijom, Nemačka je bila uvučena u prekomorski imperijalizam, iskušavala je britansku pomorsku suprematiju programom izgradnje ratne mornarice⁴⁸ i nije obeshrabrivala austrijsku konfrontaciju sa Rusijom na Balkanu, već je proklamovala projekat pruge Berlin–Bagdad, koji je predstavljao otelotvorenje nemačkih ekspanzionističkih nastojanja prema interesima drugih imperijalnih sila. Ovakva politika rezultirala je uvećanjem straha od jačanja Nemačke, koja je u drugim centrima moći posmatrana kao agresivna i vredna udruživanja u savez koji bi joj se suprotstavio.

Za razliku od Nemačke, koja je po svojim geostrateškoj poziciji kontinentalne sile bila prinuđena da bude aktivna na diplomatskom planu, Ujedinjeno Kraljevstvo je veći deo 19. veka vodilo spoljnu politiku prema konceptu „sjajne izolacije“. To je podrazumevalo zamisao da je ostrvska država izdvojena morem, ekonomski superiorna i bez premca u ratnoj mornarici. Taj period naziva se Viktorijansko doba⁴⁹.

Britanija je demonstrirala nezainteresovanost da učestvuje u radu kongresa Svete alijanse koji se bavio pitanjima bezbednosti u Evropi. Ministar spoljnih poslova Britanije Kaslejd došao je na prvu konferenciju održanu u Eks-la-Šapelu 1818. godine i nakon toga mu je Kabinet zabranio prisustvo evropskim konferencijama. Radi očuvanja kontinuiteta uticaja na događaje

⁴⁷ Bizmark je svoju diplomatsku strategiju prilagođavao prilikama i interesima različitih saveznika. Tako je nakon rata sa Francuskom, u kojoj je Nemačka dobila provincije Alzas i Loren, pokušao da usmeri Francusku na prekomorske imperijalističke poduhvate i time je odvrti od osvetničke politike. On je svesno ograničavao nemački imperijalizam radi održavanja ravnoteže u Evropi, čije je središte bilo u Berlinu. Polazeći od bitno drugačije premise u spoljnim poslovima, Bizmarkovi naslednici nisu poteze razmatrali dugoročno, te su ostavljali sve manje manevarskog prostora sebi i potencijalnim saveznicima u „igri ravnoteže moći u Evropi“. Nemačka politika se sve više oslanjala na vojnu silu i ekonomsku moć, koje su im u vreme Bizmarkovih ratova, protiv Francuske i Austrije, doneli korist, ali uz jasno definisane pozicije neutralnosti ostalih velikih sila prema tim sukobima. Naime, osnov Bizmarkove politike bio je izbegavanje istovremenog vođenja rata protiv dve velike sile, Rusije i Francuske, odnosno Austrougarske od 1867. godine. Spoljnopolitički nastup kancelara Kaprivija zasnivao se na činjenici da je politika Bizmarka neostvariva i da se Nemačka mora spremirati za rat protiv francusko-ruskog bloka (V. P. Potemnik, str. 93-94).

⁴⁸ Strateški cilj nemačkog „plana Tirpic“ iz 1911. godine bila je izgradnja druge najveće mornarice na svetu, i time uspon u rang svetske sile (Naj, str. 106).

⁴⁹ Po kraljici Viktoriji, koja je vladala od 1837. do 1901. godine, u najprosperitetnijem periodu engleske istorije, kada je ta država bila najmoćnija svetska sila sa velikim prekookeanskim posedima. Upravo zbog svoje dominantne pozicije, Britanija svoju bezbednost nije vezivala za učešće na međunarodnim kongresima radi legalizacije upotrebe sile u Evropi. Dakle, London je, zahvaljujući svojoj moći, bio u prilici da ne zavisi od stanja bezbednosti na kontinentu, što je omogućavao i njegov geografski položaj. Britanija je imala još jednu komparativnu prednost u odnosu na kontinentalne sile, a radi se o političarima, koji su „nepokolebljivo, bez ikakve sentimentalnosti, sledili sopstvene nacionalne interese“. Tako Palmerston ističe: „Mi ... nameravamo da činimo ono što je najbolje u svakoj prilici koja iskrсне, rukovodeći se pri tome isključivo interesima naše zemlje“, dok Edvard Grej smatra da su se: „Britanski ministri spoljnih poslova rukovodili onim što im se činilo da predstavlja neposredan interes ove zemlje, dok se u detaljna predviđanja budućnosti nisu upuštali“, a nešto kasnije Gledston u pismu kraljici navodi: „Engleska će u potpunosti samostalno procenjivati svoje obaveze u odnosu na činjenično stanje koje se javlja, ona se neće lišavati svoje slobode izbora, a neće je ni sužavati izjavama datim drugim silama“ (Kisindzer, str. 73-75).

u Evropi, Kaslrej je na gotovo sve konferencije upućivao svog polubrata lorda Stjuarta, koji je bio prisutan u svojstvu posmatrača.⁵⁰ Lord Stjuart je najviše vremena posvećivao definisanju interesa Britanije za podršku određenim državama radi uspostavljanja ravnoteže snaga na Kontinentu. Može se reći da je Britanija koristila svoju dominantnu ulogu kao suštinskog „balansera” sistema ravnoteže moći u Evropi. Zadržavala je pravo da samostalno reaguje i na taj način održava ravnotežu moći radi održanja postojećeg stanja.⁵¹

Rusija se smatrala nedovoljno moćnom da bi potpisala mir u Vestfaliji 1648. godine, ali je u vreme Bečkog kongresa bila jedna od najmoćnijih država u Evropi.⁵² Značajna karakteristika Rusije svakako je bila apsolutistička priroda carske vlasti, koja je dovedena do krajnjih granica. O tome svedoči i savetnik Meterniha, fon Genc, koji je slikovito iskazao apsolutističku moć ruskog cara izjavom da „on može ujutro slobodno da uradi ono što je prethodne noći sanjao”⁵³, bez sputavanja koja imaju drugi evropski vladari, kao što su: ustavna ograničenja, podela vlasti, javno mnjenje i slično.

Nemačka je izazivanjem Prve marokanske krize 1905. godine pokušala da zadovolji trgovinske interese, ali je nakon insistiranja na međunarodnoj konferenciji, ipak odustala od postavljenih zahteva.⁵⁴ Rusija je u tom periodu bila zauzeta ratom protiv Japana, koji je katastrofalno izgubila, a time i uticaj u Koreji i Mandžuriji.⁵⁵ Koristeći slabost Rusije,

⁵⁰ Isto, str. 59-76.

⁵¹ Klasičan sistem evropske ravnoteže ne može se zamisliti bez uloge koju je u njemu imala Velika Britanija. Njenu politiku ser Ajr Krou je definisao 1907. godine: ova zemlja je održavala ravnotežu „time što je svoju težinu stavljala čas na ovu, čas na ovu stranu vage ali uvek na stranu koja je bila protiv političke diktature najjače pojedine države ili grupe u datom trenutku”. Ova, kako je Čerčil rekao, „divna nesvesna tradicija britanske spoljne politike” zaista je bila samo načelo spoljne politike jedne države, u njenom interesu, ali ne može da posluži kao objašnjenje za funkcionisanje jednog svetskog sistema. Naime, Britanija je u tom razdoblju imala osiguranu premoć van Evrope, gde su i ležali njeni ekspanzionistički interesi. Ona nije bila u punoj meri deo evropskog regionalnog sistema, gde je njen jedini cilj bio da nijedna država ne ostvari potpunu dominaciju, koja bi je ugrozila. Ravnoteža evropskih država značila je, u stvari, njihovo samoograničavanje u odnosu na Britaniju, uz isključivo trošenje njihove sopstvene energije, dok je ona sama intervenisala tek s vremena na vreme (Dimitrijević Vojin i Stojanović Radimir: *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, str. 319).

⁵² Odakle tolika promena u percepciji Evrope prema Rusiji, koja je i u 17. veku bila velika država? Odgovor na pitanje leži u vojnoj moći Rusije, koja se od Petra Velikog ne libi da se vojno angažuje na evropskom kontinentu. Naprotiv, od 1750. godine Rusija učestvuje u svim značajnim ratovima u Evropi. Još 1762. godine francuski otpravnik poslova u Petrogradu izveštava: „Posledice ruskih ambicija, ukoliko se ne ograniče, mogle bi da budu sudbonosne po susedne zemlje ... Ja slutim i da nacija koja je zahvaljujući svojoj surovnoj klimi sposobna da prkosi vremenskim nepriklikama bolje od bilo koje druge, nacija naviknuta na slepu poslušnost, nacija kojoj je dovoljno malo za život te je stoga sposobna da uz male izdatke vodi rat ... takva bi zemlja, slutim, mogla da osvaja ...” (Kisindzer, isto, str. 114). S druge strane, kašnjenje Rusije u procesu industrijalizacije koja je zahvatila Zapadnu Evropu, dovelo je do stavljanja ove ogromne države u položaj „sekundanta” zapadnoevropskim državama, a pri tom je ruski imperijalizam zadržao elemente vojno-feudalnog karaktera. Industrijalizacija je omogućavala razvijenim državama da obezbede kvalitativno bolje naoružanje i vojnu opremu sopstvenim snagama, što Rusija nije bila u stanju da učini. To je, svakako, jedan od razloga vojnih poraza Rusije u Krimskom ratu i u Rusko-japanskom ratu. (Mirsajmer Džon: *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2009, str. 98).

⁵³ Kisindzer Henri: *Diplomatija*, Verzalpres, Beograd, 1999, str. 115.

⁵⁴ Detaljnije videti: V. P. Poternik, *Istorija diplomatije, knjiga prva*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1949, str. 151-153. Interesantno je napomenuti opasku Kisindžera da se radilo o nemačkom blefu sračunatom da se isprovociraju velike sile. Suština je u činjenici da je Kajzer bio uspešniji u izazivanju kriza nego i njihovom rešavanju.

⁵⁵ Isto, str. 142-143.

Austro-ugarska je 1908. godine aneksirala Bosnu i Hercegovinu radi preventivnog delovanja prema aspiracijama slovenskih naroda za otcepljenje i sprečavanja agitacije Srbije. Značajno je napomenuti da je Nemačka, po prvi put, jasno stala iza Beča i naglasila da je spremna da rizikuje rat u Evropi, ukoliko se Rusija suprotstavi aneksiji.⁵⁶

Ratna opcija razmatrala se u Rusiji, ali se nespremnost Francuske i Britanije morala uzeti u obzir, kao i interesi Rusije za prolaz njihove ratne flote preko Bosfora. Tako je ruska diplomatija isposlovala sporazum sa Austrougarskom da se kriza ne proširi na Balkan. Međutim, epilog krize povodom Bosne i Hercegovine bio je da su političke elite u Evropi počele više da se interesuju za ratne planove generalštabova. U tome su Nemačka i Austro-ugarska bile mnogo radikalnije, što je kod ostalih centara moći u Evropi toga doba izazvalo efekat da više ne mogu sebi da dozvole nespremnost reagovanja na slične krize. To se posebno odnosilo na Rusiju, koja je izgubila uticaj i u Bugarskoj. Kontinuitet agresivnog spoljnopolitičkog delovanja Nemačke se 1911. godine još jedanput demonstrira u drugoj marokanskoj krizi, kada Kajzer šalje topovnjaču „Panter” u luku Agadir. Iako je i ova kriza prevaziđena, postao je jasan opšti trend nastupa Centralnih sila.⁵⁷ Iste godine počinje Libijski rat, koji su vodile italijanske ekspedicione snage i Otomanska vojska 1911. do 1912. Italija je zauzela teritorije sadašnje Libije, Dodekanska ostrva i Rodos.⁵⁸

Balkanska kriza

Tokom Libijskog rata Turska je bila veoma zabrinuta zbog potencijalne pobune na Balkanu. Diplomatske aktivnosti Porte stoga su imale karakter preventivnog delovanja. Rusija je imala značajnu ulogu u formiranju Balkanskog saveza, koji su sklopili Bugarska, Grčka i Srbija. Bugarska je, inače, na početku s podozrenjem prilazila savezu pod ruskim pokroviteljstvom. Međutim, nakon izbijanja rata u Libiji, postala je sumnjičava prema namerama Austrougarske. Beč je, naime, nameravao da iskoristi italijansku zauzetost, kako bi preko Arbanasa proširio svoje pozicije i u bugarskoj interesnoj sferi. Stoga se Sofija okrenula ruskom uticajnom krugu i balkanskom savezu.⁵⁹

Iako su balkanske države savez sklopile protiv Otomanske imperije, Rusiji je veći neprijatelj bila Austougarska, dok je Srbija nameravala da dobije izlaz na more. Austro-ugarska i Italija bile su protiv toga da Srbija zauzme teritoriju Albanije. Iako je bilo nesuglasica između Srbije i Bugarske oko razgraničenja teritorijalnih aspiracija, postignuti sporazum je garantovao pomoć bugarskih snaga Srbiji ukoliko bude napadnuta od Austro-ugarske tokom ratnih operacija protiv Otomanske imperije 1912. godine. Nakon Kumanovske bitke bilo je jasno da je Otomanska imperija na izdisaju i da će ratni ciljevi Balkanskog saveza biti reali-

⁵⁶ Detaljnije videti: Mitrović Andrej: *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austo-Ugarske i Nemačke 1908-1918*, Nolit, Beograd, 1981, 61-94.

⁵⁷ Kisindzer Henri: *Diplomatija*, Verzalpres, Beograd, 1999, str. 138-161.

⁵⁸ V. P. Potemnik, *Istorija diplomatije I*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1949, str. 182-183.

⁵⁹ Najkrupnija posledica Libijskog rata na Balkanu se konačno manifestovala kroz očigledan napredak u srpsko-bugarskom savezništvu, o čemu je Hartvig redovno i detaljno pisao. U strogo poverljivom izveštaju već s početka novembra ruski poslanik je Petrogradu prosledio čak i nacrt projekta savezničkog ugovora (Stanojević D. Saša: *Uticaj Italijansko-turskog rata na prilike u Srbiji u izveštajima ruskog poslanika u Beogradu n. g. Hartviga*, Zbornik radova filozofskog fakulteta Prištinskog univerziteta 2/2013, 188-189).

zovani. Bugarska vojska je nadirala prema Porti i tamošnje vlasti su se obratile velikim silama za pomoć i posredovanje za mir. Rusija je postala zabrinuta, jer je pojava bugarskih vojnika u Carigradu mogla da izazove intervenciju Nemačke i Austrougarske.

Izbijanje srpske vojske na obalama Jadrana izazvale su uzbunu u Beču, koji je naredio mobilizaciju i koncentraciju snaga prema Beogradu. Beč je dobio podršku Berlina, dok je London istakao da neće ostati neutralan ukoliko dođe do rata u Evropi u kojem učestvuju Francuska i Nemačka. Na konferenciju u Londonu 1913. godine postignut je sporazum, koji je podrazumevao i priznanje novoformirane države Albanije, čime su se stvorili uslovi za izbalansirani odnos Beča prema neminovnom teritorijalnom proširenju Srbije. Međutim, spor oko teritorije uzrokovao je drugi Balkanski rat, u kojem je Bugarska poražena. Porta je iskoristila sukob između bivših saveznika i pokušala da uspostavi vlast nad delom izgubljenih teritorija. Istovremeno, nemački političari su povukli još jedan svojeglav potez, kojim su Rusiju definitivno udaljili od sebe. Naime, uputili su u Istanbul nemačkog generala Limana fon Sandersa, koji je preuzeo komandu nad gradom i obavezu da reorganizuje tursku vojsku. Jačanje nemačkog uticaja na Bosforu bilo je nešto što Rusija definitivno nije želela.⁶⁰ Istovremeno, Kajzer je 1913. godine obećao Beču da će Nemačka, prilikom sledeće krize ući u rat, jer tokom Balkanskog rata nije pružila podršku Beču iz straha od ulaska Britanije u konflikt.⁶¹

Kobna 1914. godina dočekana je u veoma zategnutim diplomatskim odnosima Beča i Beograda. Austrougarska je iščekivala priliku da se konačno razračuna sa Srbijom, dok je srpski interes bio ostvarenje nacionalnog ujedinjenja i očuvanje državne nezavisnosti. Jasno je da se radilo o gotovo dijametralno suprotnim ciljevima spoljne politike, pri čemu se u međusobnim odnosima iza Srbije uvek nalazila Rusija, koja je percipirala Beč kao najveću pretnju po realizaciju sopstvenih interesa na Balkanu.

Jasno se mogu sagledati da su velike sile u Evropi nalazile dovoljno volje i načina da reše velike krize, kao što su balkanski ratovi i aneksija Bosne i Hercegovine, a nisu bile u stanju da postignu kompromis oko atentata na prestolonaslednika Franca Ferdinanda u Sarajevu. Britanija je poslao depešu u kojoj je izvestio da će Britanija, bar u početku ratnih dejstava, ostati neutralna. Nemački Generalštab je smatrao da će za dva meseca eliminisati Francusku vojsku, te će onda Britanija postati irelevantna u smislu angažovanja njenih kopnenih snaga.⁶² Na osnovu ove pogrešne procene, Nemačka je požurivala neodlučnu Austrougarsku da preduzme diplomatske mere koje bi dovele do oružanog konflikta sa Srbijom. Beč je, nakon insistiranja Berlina, uputio ultimatum Srbiji, koji je tako sročen da ga nijedna nezavisna država toga vremena ne bi prihvatila u celini.

⁶⁰ General Sanders je postao pripadnik osmanske vojske i dobio čin paše. Predvodio je nemačku vojnu misiju koju su činila 42 oficira i bio je komandant korpusa koji je kontrolisao zaleđe Bosfora. Ruski predsednik Ministarskog saveta Kokovčev je lično razgovarao sa Kajzerom o Sandersovoj (Limanovoj) misiji i tražio da se on smeni sa komandne dužnosti. To je, bar formalno i učinjeno, jer je Liman unapređen u viši čin i postavljen na višu dužnost, ali je misija nastavila sa radom. Može se reći da je navedena Limanova afera još jedna u nizu germanskih iskušenja međunarodne stabilnosti, pored marokanskih kriza i pretnja Srbiji tokom aneksione krize i balkanskih ratova (V. P. Potemnik, str. 196).

⁶¹ Isto, str. 189-204.

⁶² Reč je o takozvanom Šlifenovom ratnom planu, koji je podrazumevao rat Nemačke na dva fronta. Plan je predviđao munjeviti slom francuske vojske i defanzivu na frontu prema Rusiji, za koju se znalo da sporo mobilizuje svoje snage. Ključnu ulogu u mobilizaciji i transportu vojnih efektivna u to vreme imala je železnička, u koju su Nemci namenski ulagali u skladu sa Šlifenovim planom.

Ipak, srpska vlada je prihvatila sve teške uslove iz ultimatumu, sa dve rezerve na tačke 5, u vezi sa saradnjom u kriminalističkoj istrazi koja će odgovarati „principima internacionalnog prava” i 6, da se učešće austrougarskih službenika u istrazi „ne može usvojiti jer bi to bila povreda Ustava i Zakona o kriminalnoj proceduri, ali je spremna predati i ovo na rešavanje Međunarodnom sudu pravde i velikim silama”.⁶³ Beč je odmah po dobijanju odgovora prekinuo diplomatske odnose sa Srbijom. Tri dana kasnije, 28. jula 1914. godine, Beč objavljuje rat Srbiji. Istovremeno, Beč nalaže svom ambasadoru u Londonu da domaćine ubedi da je odgovor Srbije neiskren, jer Beograd neće saradivati na istrazi, a da je odgovor sračunat da „pridobije evropsko javno mnjenje”.⁶⁴ Nemačka 1. avgusta objavljuje rat Rusiji, a 3. avgusta Francuskoj. Pošto je Nemačka izvršila agresiju na Belgiju, 4. avgusta Britanija predaje ultimatum Nemačkoj sa zahtevom da se poštuje belgijska neutralnost. S obzirom na to da se nemačka vlada nije udostojila da odgovori na ultimatum, britanski ministar Grej objavljuje rat Nemačkoj 4. avgusta. Jednovremeno sa ratnim dejstvima počinje i diplomatska borba za saveznike među neutralnim državama.⁶⁵

Kao jedan od paradoksa međunarodnih odnosa toga doba, Kisindžer navodi i činjenicu da je Prvi svetski rat izazvao događaj koji se mogao mnogo lakše prevazići od mnogih prethodnih kriza koje nisu kulminirale ratom između velikih sila. Vojna rukovodstva su shvatala značaj pravovremene mobilizacije i požurivali političke strukture da pripreme odluke o njihovom započinjanju. S druge strane, Kisindžer primećuje da je diplomatija funkcionisala svojim tradicionalnim, ležernim, tempom.⁶⁶ Suština odgovora na lucidno zapažanje Kisindžera leži u strukturi sistema međunarodnih odnosa u Evropi toga doba. Evropski centri moći više imali političku volju da čine ustupke radi očuvanja mira i stabilnosti na kontinentu. Sistem saveza uspostavljen prethodne decenije nije pružao fleksibilnost za postizanje kompromisnog rešenja, koji je bio osnov Svete Alijanse.

Stivenson je konkretniji od Kisindžera i navodi da su tri ključna procesa u međunarodnim odnosima dovela do eskalacije krize jula 1914. godine, a to su: jačanje saveza, trka u naoružanju i militarizam. Značaj militarističkog pristupa spoljnim poslovima posebno raste nakon 1911. godine, odnosno Druge marokanske krize, koju je pratio Libijski rat i balkanski ratovi.⁶⁷ Ovakvo stanje međunarodnih odnosa zahtevalo je od diplomatskih kadrova dobro poznavanje vojne problematike, jer su stvaranje i održavanje vojnih saveza bili dominantni sadržaj diplomatije toga doba. Tako se razvila potreba za sve češćim uključivanjem profesionalnih oficira u diplomatske misije na funkcije vojnih atašea. Oni su uglavnom upućivani u susedne države i u veće diplomatske centre toga doba. Tako su vojnodiplomska predstavništva 1870. godine, statistički gledano, bila najbrojnija u Parizu pet članova, Berlinu, Beču i Petrogradu po četiri i Londonu tri člana. Broj vojnodiplomatskih predstavništava je konstantno rastao, pa je 1914. godine u svetu bilo akreditovano 215 kancelarija vojnih atašea, sa sa preko 450 pripadnika.⁶⁸

⁶³ Tomac Petar: *Prvi svetski rat 1914-1918*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973, str. 16.

⁶⁴ Mitrović Andrej: *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918*, Nolit, Beograd, 1981, str. 20.

⁶⁵ Врлета Круљ: *Спољна политика и дипломатија у епохи империјализма*, (Стојковић Момир: *Историја дипломатије - избор текстова*, Центар за међународне студије, ФПН, Београд, 1983, стр. 285-342).

⁶⁶ Kisindžer Henri: *Diplomatija*, Verzalpres, Beograd, 1999, str. 168-169.

⁶⁷ Stevenson David: *Militarization and Diplomacy in Europe Before 1914*, International Security, Vol 22, Summer 1997, p. 158.

⁶⁸ Зечевић Милан: *Војна дипломатија*, Војноиздавачки и новински центар Војска, Београд, 1990. године, стр. 43 и 45.

Kraljevina Srbija nastojala je da vodi spoljnu politiku tako da austrougarskim poslanici-ma ne dozvoli nikakav povod za protest. Vlade Crne Gore i Srbije prekinule su pregovore o realnoj uniji, nakon spoznaje da je Austrougarska saznala za navedene pregovore i da na njih ne gleda dobronamerno.⁶⁹ I pored toga, bečki poslanici su često protestovali, a kao povod uglavnom su uzimali negativno pisanje štampe u Srbiji i smatrali da je usmereno protiv Habzburške monarhije. Nije pomagalo obrazloženje srpskih zvaničnika da se radi o slobodi medija i da oni ne predstavljaju zvanične stavove Vlade u Beogradu. Zvanična Srbija je jasno pokazivala da joj kriza i eventualni rat protiv Austrougarske nije u interesu. Srbija je bila iznurena u dva rata koja je nedavno vodila, ali i gotovo permanentnim vojnim operacijama u novooslobođenim teritorijama protiv albanskih pobunjenika. Istovremeno, činila je napore da uspostavi vlast na tom prostoru.

Postoji niz primera koji ukazuju na nepostojanje volje Srbije za ratom, uz istovremeno ratnohuškačku politiku germanskog faktora, koji primarno ne potiču iz srpskih izvora. Tako načelnik Generalštaba Austrougarske Konrad fon Hecendorf i general Oskar Poćorek više puta zahtevaju da se što pre otpočne sa vojnim operacijama protiv Srbije. General Poćorek je, prema zapisima ministra za Bosnu Bilinskog, samo u periodu od januara 1913. do juna 1914. godine 24 puta zatražio pokretanje vojnih akcija protiv Srbije. Drugi, izvor je italijanski premijer Đovani Đoliti (Giovanni Giolitti), koji je pred Parlamentom u Rimu izjavio da je Austrougarska spremala rat protiv Srbije još 1913. godine, ali da nije dobila podršku ostalih velikih sila. Poraz Bugarske u drugom Balkanskom ratu i potpisivanje Bukureštanskog mira delovali su depresivno na funkcionere u Beču. Austrougarski predstavnik u Bukureštu je, 10. avgusta 1913. godine, rekao nemačkom i italijanskom predstavniku da planiraju napad na Srbiju i da se radi o njihovoj definitivnoj nameri.⁷⁰ Italijanski predstavnik je u telegramu centrali izvestio o navedenom razgovoru.

U diplomatskoj prepisci toga doba između diplomata u Beču i Berlinu često se pominje namera Austrougarske da privoli Srbiju da odustane od realizacije planova za stvaranje slovenske države⁷¹ i da se to „može realizovati, na primer, i pobedonosnim vojnim pohodom”.⁷² Čak je i sam Kajzer, analizirajući srpski odgovor na Ultimatum izjavio: „Sjajan rezultat, njime nestaje povod za rat posle ovoga ja nikad ne bih naredio mobilizaciju ... rezerve koje Srbija stavlja na neke odredbe (Ultimatuma) mogu se, po mom mišljenju, rešiti pregovorima”.⁷³ Istog mišljenja je bio i kancelar Betman, ali njihova mišljenja više nisu bila merodavna, jer su moć imali vojni šefovi koji su hladnokrvno išli u rat, ne sumnjajući u uspeh.

⁶⁹ Бјелаяц Миле: *1914-2014 Зашто ревизија – старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Одбрана, 2014, стр. 40.

⁷⁰ U to vreme su Italijani bili saveznici centralnih sila, te ne čudi otvorenost u komunikaciji sa italijanskim premijerom, što je on iskoristio u kasnijim nastupima (prim. aut.).

⁷¹ Ključna politička ličnost u Srbiji toga doba, Nikola Pašić, je čitav svoj angažman posvetio „oslobođenju i ujedinjenju celog srpskog naroda”. Pašić je još 1888. godine, anticipirajući stanje u međunarodnim odnosima, definisao strategijske ciljeve Srbije za ujedinjenje. Tako je naglasio da će Srbija biti u mogućnosti da oslobodi Kosovo i Makedoniju bez ratnog sadejstva sa Rusijom, ali da to neće biti moguće sa Bosnom i Hercegovinom i drugim srpskim zemljama u Austro-Ugarskoj. Pašić je smatrao Srbe i Hrvate istim narodom podeljenim političkim granicama, ali je Srbiju video kao „Pijemonta svih srpskih zemalja”. (Stanković Đ. Đorđe: *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1984. str. 11-27).

⁷² Isto, str. 42-45.

⁷³ Tomac Petar: *Prvi svetski rat 1914-1918*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973, str. 17-18.

Razmatranje srpske diplomatije toga doba ne bi bilo kompletno bez pominjanja diplomate Miloša Bogičevića, bivšeg otpravnika poslova srpskog poslanstva u Berlinu od 1907. do 1914. godine. Bogičevića je otpušten iz srpske diplomatske službu tokom rata, jer je francuska kontraobaveštajna služba dokumentovala njegov obaveštajni rad u korist nemačke službe 1915. godine.⁷⁴ On je i u međuratnom periodu nastavio da deluje u korist Nemačke, pa je još 1919. godine u Švajcarskoj objavio knjigu „Uzroci rata” u kojoj se Srbija i Rusija optužuju za izbijanje rata. Nakon toga, njegovo ime i titula bivšeg srpskog diplomate, bilo je korišćeno za podršku revizionističkih teza u odnosu na odluke Versajske konferencije.⁷⁵

Odnos Austrougarske i Srbije, u periodu pre početka Prvog svetskog rata, mogu se najbolje opisati večno aktuelnom Tukididovom izrekom da „velike države rade ono što mogu, a male ono što moraju”.

Zaključna razmatranja

Kako ističe eminentni srpski istoričar Mile Bjelajac, pokušaji revizije istorijskih saznanja o okolnostima i događajima koji su prethodili početku Prvog svetskog rata periodično su se ponavljali, a uglavnom se radilo o teorijama zavere na štetu Srbije i Rusije. To se događalo 1927, 1930, 1947, 1951, 1964, 1994. i 2014. godine – po pravilu kada se Srbi nalaze na velikim iskušenjima i prekretnicama. Tako novija historiografija insistira na tome da je srpska „nepromišljenost” u odgovoru na austrougarski ultimatum bila rezultat ruske politike, uzrokovane obećanjem da će Rusija ući u rat ukoliko Srbija bude napadnuta. Rok za odgovor Srbije je, smišljeno, određen za 48 časova kako ne bi bilo vremena da se kriza razreši diplomatskim putem. Istovremeno, telegrami ruskog poslanika u Beogradu koji su se odnosili na sadržaj ultimatum i instrukcije za njegovo dalje angažovanje po navedenom pitanju, bio je opstruisan kroz telegrafsku mrežu Austrougarske. Iako Rusija nije bila spremna za rat 1914. godine, često se zaboravlja činjenica da je u više navrata davala do znanja kako prema narušavanju ravnoteže na Balkanu ne bi mogla biti ravnodušna, dakle jasno je stavila do znanja da se to ne čini. Međutim, Centralne sile bile su ubeđene da su u tom trenutku bile vojnički superiornije od Rusije i Francuske, a vojna sila Srbije se nije ni razmatrala.⁷⁶

Umesto ličnih stavova, radi obezbeđenja objektivnosti zaključivanja, navešćemo značajne stavove ministra spoljnih poslova SR Nemačke, Franka-Valtera Štajnmajera (Frank Walter Steinmeier)⁷⁷ u vezi sa dešavanjima u onih pet nedelja između atentata „u nemirnom regionu na obodu Austro-ugarskog carstva” i početka Prvog svetskog rata. Ističe da su objavljene mnoge studije o tim događajima, kojima se pokušava objasniti neobjašnjivo. Štajnmajer sma-

⁷⁴ Šteta po srpske interese koju je načinio Bogičević u Berlinu je nesagledljiva, ali je dokumentovano da je napustio Kairo tokom 1915. godine i otputovao u neutralnu Švajcarsku gde je od njihovog poslanstva u Bernu dobio nemački pasoš i sa njim putovao u Berlin, bez znanja Beograda.

⁷⁵ Za više, videti: Bjelajac Mile: *1914-2014 Zasto revizija – stare i nove kontroverzje o uzrocima Prvog svetkog rata*, Odbrana, 2014, str. 111-117.

⁷⁶ Bjelajac, isto, str. 102-107 i 184-195.

⁷⁷ Prevod autorskog teksta ministra inostranih poslova Savezne Republike Nemačke, Franka-Valtera Štajnmajera (Frank Walter Steinmeier), pod nazivom *1914. – O neuspehu i koristi diplomatije*, objavljenog 25. 1. 2014. godine u Frankfurter Allgemeine Zeitung. (<http://www.pristina.diplo.de/contentblob/4123944/Daten/3900987/dldnamensartikelsteinmeierersterweltkrieg.pdf>, 26.08.2014. године).

tra da istorija početka Prvog svetskog rata, slom krhke ravnoteže moći u Evropi u leto 1914. godine, predstavlja kako impresivnu tako i teskobnu priču o neuspehu elita, vojnih aktera, ali i diplomatije. Posebno je značajna činjenica da nemački ministar spoljnih poslova ukazuje da uzroke Prvog svetskog rata ne treba tražiti samo u događajima tokom leta 1914. godine, već i u „odnosima između evropskih velesila sa svojim dinastijama često isprepletenih rodbinskih odnosa, koji su odavno stajali na staklenim nogama, mnogo pre početka nesretnog lanca pogrešnih političkih procena i vojnih mobilizacija”. Dakle, jasno je da političke elite u Evropi 1914. godine nisu razmišljale i delovale kao one koje su organizovale Bečki kongres i postigle mir koji je trajao čitav vek. Tome je doprineo nedostatak razumnog pogleda ne samo na sopstveni interes, već i na interes suseda i partnera, odgovorno delovanje i trezveno sagledavanje posledica koji su neophodni za očuvanje mira.

Šef nemačke diplomatije posebno ukazuje na nedostatak političke volje elite s početka 20. veka da uspostave odnose međusobnog poverenja i mirno usklađivanje ravnoteže interesa. Stoga je često bila korišćena tajna diplomatija kojom su se rivaliteti moći rešavali na štetu drugih. Dva osnovna principa mudre diplomatije su izbegavanje ishitrenih stavova i neprekidno ispitivanje mogućnosti za postizanje kompromisa. Kuda nas vodi ignorisanje tih principa, slikovito nam pokazuje 1914. godina.

Fenomen rata, kao dijametralno suprotnog spoljopolitičkog instrumenta u odnosu na diplomatiju, teško je razmatrati bez diplomatije, a još teže odrediti njihovu preciznu distinkciju.⁷⁸ To je posebno značajno kada se ima u vidu da i tokom ratnih dejstava sukobljene strane često održavaju komunikaciju koja predstavlja suštinsku odrednicu diplomatije. S druge strane, jasno je da vojna moć povratno utiče i na diplomatiju, dajući joj određenu i konkretnu snagu. Tome u prilog najbolje svedoči opaska Fridriha Velikog da je „diplomacija bez sile kao muzika bez instrumenata”.⁷⁹ Istovremeno, jasno je da i diplomatija, kao instrument spoljne politike, ima uticaj na rat kao društveni fenomen. Dovoljno je samo podsetiti na čuvenu Klauzevicevu definiciju rata kao nastavka politike drugim sredstvima, pa da se shvati uzajamnost i prožimanje diplomatije i rata.⁸⁰ Njihov odnos može se posmatrati i iz druge perspektive, kao što je to učinio Ču Enlai (Zhou Enlai), definišući diplomatiju kao „nastavak rata drugim sredstvima”.⁸¹ Ovoj tezi svakako idu u prilog diplomatsko angažovanje jednog Rišeljea, Bizmarka i Meterniha.

Možda je uzajamnost delovanja diplomatije i rata najefektnije izrazio Edvard Mid Erl sledećim rečima: „Diplomatija i strategija, politička delanja i vojna sila ne mogu se odvajati. Ako to ne budemo priznali za istinu, spoljna politika će pretrpeti krah”. To se upravo dogodilo sa Nemačkom, koja je potcenila odlučnost sila Atante i precenila sopstvenu vojnu moć uoči Prvog, ali i Drugog svetskog rata.⁸²

⁷⁸ Možda najbolje razmatranje navedenog odnosa daje Gliksman za koga Mensur Ibrahimpašić kaže „da je uspeo da odslika neukost i siromaštvo duha onih koji danas svode rat na zanat dobro plaćenih profesionalnih vojnika”. Navedeno prema: Gliksman Andre: Govor rata, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1991

⁷⁹ Evans Graham and Newnham Jeffrey: *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London and New York, p. 127-130

⁸⁰ Клаузевиц Вон Карл: *О рату*, Вук Караџић, Београд, 1951, стр. 41-55. Autor definiše rat kao „akt sile da protivnika prinudimo na potčinjavanje našoj volji”.

⁸¹ Freeman W. Chas, Jr: *The Diplomat's Dictionary*, United States Institut of Peace Press, Washington, DC, 1997, p. 75.

⁸² Uporediti različite pristupe uzrocima i posledicama: Kegli V. Čarls Jr. i Vitkof R. Judžin: *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije JI Evrope, FPN i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 169-189;

Ako je diplomatija, prema Kliberovoj definiciji⁸³, veština dobrog vođenja javnih poslova među državama, onda je u leto 1914. godine doživela poraz. Za to ne treba kriviti Kraljevinu Srbiju, koja nije imala ni volju ni potencijal da izazove Veliki rat, niti bilo kakve mehanizme da ga spreči. Glavnog krivca za takav razvoj događaja treba tražiti u narušavanju strukture međunarodnih odnosa, zasnovane na ravnoteži moći i nedostatku mehanizama za uspostavljanje stabilnog i dugotrajnog mira. Dakle, tu leži i odgovor na pitanje – zašto rat, a ne međunarodna konferencija?

Literatura

1. Art J. Robert and Jervis Robert: *International Politics, Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Tenth Edition, Longman, Boston, 2011.
2. Аврамов Смиља: *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011.
3. Бјелајац Миле: *1914–2014 Зашто ревизија – старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Одбрана, 2014.
4. Black Jeremy, *A History of Diplomacy*, Reaktion Books Ltd, London, 2010, p. 85.
5. Гершић Глигорије: *Дипломатско и конзуларно право*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
6. Graham Fry Michael, Goldstein Erik and Langhorne Richard (ed.): *Guide to International Relations and Diplomacy*, Continuum, London & New York, 2002.
7. Green Peter: *The Greco-Persian Wars*, Universitu of California Press, Los Angeles-London, 1996.
8. Дашић Давид: *Дипломатија – савремена и економска*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2013.
9. Дедијер Владимир: *Париска конференција*, Култура, Београд, 1947.
10. Димитријевић Војин и Стојановић Радомир: *Међународни односи*, Службени лист СР Југославије, Београд, 1996.
11. Денда Далибор: „Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославији 1918–1941”, *Војно-историјски гласник*, 2/2010, Београд
12. Зечевић Милан: *Војна дипломатија*, Војноиздавачки и новински центар Војска, Београд, 1990.
13. Јанковић Бранислав: *Међународно јавно право*, Научна књига, Београд, 1970.
14. Јовановић Слободан: *Политичке и правне расправе*, Геца Кон, Београд, 1908.
15. Kegli V. Čarls Jr. i Vitkof R. Judžin: *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije ЈI Evrope, FPN i Diplomatska akademija, Beograd, 2004.
16. Kersten Kurt: *Bizmark i njegovo doba*, Nolit, Beograd, 1991.
17. Kisindžer Henri: *Diplomatija*, Verzalpres, Beograd, 1999.
18. Кисовец Мирко: *Дипломатски представници*, Београд, 1939.
19. Кривокапић Борис: *Међународно право, корени, развој, перспективе*, Мегатренд универзитет, Београд, 2006.

Kisindžer Henri: *Diplomatija - Knjiga prva*, Verzalpres, Beograd, 1999, str. 245-325; Dediđer Vladimir: *Pariska konferencija*, Kultura, Beograd, 1947, str. 7-54.

⁸³ Дашић Давид: *Дипломатија – савремена и економска*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2013, стр. 40.

20. Krivokapić Boris: *Običajna pravna pravila u međunarodnom pravu*, Megatrend revija, Vol. 9, No 3, 2012.
21. Лопичић Ђорђе: *Конзуларни односи Србије 1804–1918. године*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
22. Лох Торстен: *Немачка, европске велике силе и Балканска конференција 1878. године*, Војноисторијски гласник, 1/2014.
23. Митровић Андреј: *Продор на Балкан, Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*, Нолит, Београд, 1981.
24. Nickles David Paul, *Under the Wire – How The Telegraph Changed Diplomacy*, Harvard University Press, 2003.
25. Попов Чедомир, *Грађанска Европа (1770–1914)*, Друштвена и политичка историја Европе (1871–1914), Завод за уџбенике, Београд, 2010.
26. Попов Чедомир, Живојиновић Драгољуб и Марковић Слободан: *Два века модерне српске дипломатије*, Институт за европске студије, Београд, 2013.
27. Потемкин Владимир П.: *Историја дипломатије – књига друга*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949.
28. Распоповић Радослав, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Историјски институт Црне Горе и НИЦ Војска, Подгорица и Београд, 1996.
29. Станојевић Д. Саша: *Утицај Италијанско-турског рата на прилике у Србији у извештајима руског посланика у Београду н. г. Хартвига*, Зборник радова Филозофског факултета Приштинског универзитета XLIII (2)/2013.
30. Симић Р. Драган, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
31. Stevenson David: *Militarisation and Diplomacy in Europe Before 1914*, International Security, Vol 22, Summer 1997.
32. Стојковић Момир: *Историја дипломатије - избор текстова*, Центар за међународне студије, ФПН, Београд, 1983.
33. Станковић Ђ. Ђорђе: *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Нолит, Београд, 1984.
34. Стојанчевић Владимир, Милићевић Јован, Попов Чедомир, Јовановић Радоман и Екмечић Милорад: *Историја српског народа од Првог устанка до Берлинског конгреса*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994,
35. Томац Петар: *Први светски рат 1914–1918*, Војноиздавачки завод, Београд, 1973.
36. Watson Adam: *Diplomacy - The Dialogue between States*, Taylor & Francis, 2005,
37. Džon Miršajmer: *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2009.
38. Fridrih Karl Joakim: *Konstitucionalna demokratija-teorija i praksa u Evropi i Americi*, CID, Podgorica, 2005.
39. Džozef S. Naj; *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
40. Šulcinger D. Robert: *Američka diplomatija od 1900. godine*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2011.
41. Štajnmajer Frank-Valter (Frank Walter Steinmeier), 1914. – *O neuspehu i koristi diplomatije*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25. 01. 2014.